

“ИККИ ҚИЛИЧ АРО...”

Нурбой ЖАББОРОВ

Муқаддима ўрнида

Маоний аҳлининг соҳибқирони ҳазрат Алишер Навоийнинг бадиий ижоддаги кашфиётлари, қарийб олти асрдирки, кейинги барча замонларда миллат адабий-эстетик тафаккури тақомилига ҳаётбахш таъсир ўтказиб келаётир. Бу ижодий таъсир буюк шоир асарларига тазмин ва татаббулар ёзиш, ғазалларига тахмис боғлаш, турли адабий тур ва жанрларда улуғ мутафаккир образи тасвири, ижодий анъаналарини давом эттириш ва янгилаш каби шаклларда намоён бўлаётгани кузатилади. Қайси шаклда бўлмасин, бу улуғ зотнинг ижод лабораториясига кириш, буюк шоирнинг шеърият мактабидан, Мақсуд Шайхзода таъбири билан айтганда, санъатхонасидан сабоқ олиш адабиётга оҳорли поэтик шакл ва мазмун, янги образ ва талкин усуллари кириб келишига, бадиий-эстетик тафаккурнинг тақомилига хизмат қилмоқда. Янги замон ўзбек шеърияти ҳам бундан мустасно эмас. Ойбек ва Ғафур Ғулом, Абдулла Орипов ва Эркин Воҳидов, Рауф Парфи ва Омон Матжон, бугунги адабий жараённинг фаол намояндалари бўлган шоиру адиблар ижодида буюк Навоий таъсирини сезмаслик мумкин эмас. Алишер Навоий ижодий кашфиётларини ўрганиш, бадиий ижодда унга издошлик қилишга интилиш буюк бобокалонимиздан кейинги барча даврлар адабиётида ўсиш ва улғайишнинг асосий омили бўлган, поэтик тафаккурни янги миқёсларга юксалтирган.

Алишер Навоий эстетик олами – бебаҳо ва туганмас хазина. Бу хазинадан бахраманд бўлган ҳар қандай шоиру адиб ижоди, шубҳасиз, бойийди ва раванк топади. Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййид шеърияти тақомилига ҳазрат Навоий ижодий тажрибаларининг таъсири билан боғлиқ изланишлар ҳам ушбу

Нурбой ЖАББОРОВ – “Дўстлик” ордени соҳиби. Филология фанлари доктори, профессор. 1966 йили туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) ўзбек филологияси факультетини битирган. Унинг “Маърифат надир”, “Замон, мезон, шеърият”, “Адабиёт ва миллий маънавия”, “Маоний аҳлининг соҳибқирони” каби китоблари нашр этилган. У олий ўқув юртлари учун “Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти” дарслигининг ҳаммуаллифи ҳисобланади.

фикрни тасдиқлайди. Шоир ижодида буюк салафининг таъсири беш йўналишда кечгани кузатилади:

- ❖ Алишер Навоий шеърларига тазмин битиш;
- ❖ буюк шоир ижодини ўрганиш авлод камолотининг асосий омили экани руҳидаги шеърлар;
- ❖ мумтоз шеърини жанрларда Алишер Навоий анъаналарини давом эттириш;
- ❖ арбаъинчилик анъанасининг янгилиниши;
- ❖ улуғ салафи ғазалларига тахмис боғлаш.

Қайси йўналиш ёки шаклда бўлмасин, Алишер Навоий ижодидан олинган баҳра, бу улуғ мутафаккир санъатхонасининг сабоғи Сирожиддин Саййид ижодий камолотида муҳим ўрин тутиб келаётир.

Назм тоғининг қўхкан Фарҳоди

Алишер Навоий шеърларига тазмин битиш осон эмас. Бунинг учун буюк шоир ижодий тажрибасини ўрганиш, ундан улгу олиш баробарида, уни такрорламаслик, ўзига хос оҳорли назм намунасини битиш тақозо этилади. Атоуллоҳ Хусайний тазминга: "...шоир бир мисра ё бир байт ёки икки байтни ўз муродин тугалламакка кўмак олиш ва анинг таъкиди учун орият йўли била шеърда мақол келтирганларидек ўз шеърида келтириши", дея таъриф беради. Мумтоз салафлари ижодидаги тазминлардан фарқли ўлароқ Сирожиддин Саййид "Хамса" ҳайратлари" туркумида тазмин байтларни шеърнинг ичида эмас, худди эпиграф каби алоҳида келтиради. Тазмин қилинган байт ёки бир неча байт шоирга илҳом ва ғоя беради, янги талқинлар учун асос бўлиб хизмат қилади.

"Хамса" ҳайратлари" – Сирожиддин Саййид шеърлятида янги саҳифа очган туркум. Буюк бешликдаги ўзи ҳайратланган сатрларга тазмин битган шоир кўнглидан ўтказган лирик кечинмаларни фалсафий тафаккур уйғунлигида бетакрор талқин этади. Ҳазрат Алишер Навоийнинг "Ҳайрат ул-аброр"даги муножотларидан таъсирланган ижодкор "Аввалги муножот"дан мана бу сатрларни иқтибос сифатида келтиради:

*Эй Санга мабдаъда абаддек азал,
Зоти қадиминг абадий ламъазал.
Не бўлуб аввалда бидоят Санга,
Не келиб охирда ниҳоят Санга.
Аввал Ўзунг, охиру мобайн Ўзунг,
Борчага Холиқ, бориға айн Ўзунг.*

Аллоҳ таолонинг сифатлари юксак фасоҳат билан васф этилган бу мисралар ақоид илми билан боғлиқ ҳақиқатларни ўзида мужассам этгани маълум. Замондош шоирларимиз учун, одатда, бу турдаги сатрларга тазмин битиш тугул улар замиридаги моҳиятни англаш ҳам осон кечмаслиги аён. Шу жиҳатдан, Сирожиддин Саййиднинг айни мавзуга қалам уриши унинг Алишер Навоий ижодига бўлган ихлоси нечоғлиқ баланд эканини кўрсатади. Шунинг баробарида, унинг бу йўналишда шеър ёзишга бўлган интилиши шунчаки ҳавас бўлмай, пухта илмий-маърифий ва адабий-эстетик заминга эга эканидан далолат беради. Шоирнинг

“Ҳайрат ул-аброр”даги дастлабки муножотдан олинган мазкур сатрларга битган тазмини ушбу фикрни қувватлайди:

*Сен Ўзингсан ул абаддин ҳам азал,
Ул азалдин ҳам иборат – сен Ўзинг...*

*Баргу япроқ айтадир такбир Сенга,
Ҳар ниҳолдин ҳар ибодат – сен Ўзинг...*

*Сен Ўзингсан лойга жон этган ато,
Тош аро мавжуд сироят – сен Ўзинг.*

*Барча пинҳон ичра пайдосан, яна
Барча пайдода синоат – Сен Ўзинг.*

*Сен Ўзингсан ҳам Раҳиму ҳам Карим,
Ҳар каромат, ҳам иноят – сен Ўзинг...*

*Сен Ўзингсан ибтидосиз ибтидо,
Бениҳоят, бениҳоят – сен Ўзинг.*

Ҳазрат Навоий муножотига тазмин қилинган ушбу байтлар, биринчидан, мазмунан ақоид илмига ҳар жиҳатдан мувофиқ экани, иккинчидан, мумтоз шеърят талабларига тўлиқ мослиги, учинчидан, илҳом ва завқу шавқ билан битилгани жиҳатидан қимматлидир.

“Ҳайрат ул-аброр”даги Низомий Ганжавий васфига бағишланган бобдан: “*Ранж тоғин қозмоқ анинг пешаси, Тоғи анинг назму тили теиаси*” сатрларини иқтибос олар экан, ҳайратларини шеърга айлантиради. Шоир фикрича, назм тоғи беҳиштнинг чаман боғи эмас, уни сўлим соҳил ё дашт тупроғига ҳам, боғу бўстоннинг гул кучоғига ҳам қиёслаб бўлмайди. Мана бу ташбеҳ ҳазрат Навоий поэтик хулосасининг мутлоқ янгилангани жиҳатидан қимматлидир: “*Бунда заҳмат чекиб кўҳкан Фарҳоддай Назм эли туну кун сўз қазийдилар*”.

Шеърнинг давомида назм тоғида сўз қазиишнинг – шоир меҳнатию заҳматининг нечоғлиқ машаққатларга тўлиқ экани тутилмаган образлар орқали сувратлантирилгани эътиборга лойиқдир:

*Бунда роҳат бўлмас, бўлмагай ором,
Қийнарлар ўз жисму жонини фақат.
Юрак-бағирларин айлаб туриб жом,
Шоирлар ичгайлар дил қонин фақат.*

Ижоддан кутилган самарага эришмоқ учун тун билан куннинг тафовутини унутиш даражасида заҳмат чекмоқ зарур. Ҳатто бунинг ўзигина кифоя қилмайди, ана шу заҳматдан ҳаловат ҳам топмоқ керак. Табиийки, бундай мақомга эришмоқ қийиндан қийин:

*Қазии осон эмас сўз харсангларин,
Тафовут бўлмагай тун билан кунда.
Шеърнинг шўху шингарф ранг, оҳангларин
Гиёҳлар, жилгалар бергайлар шунда.*

Назм тоғининг Фарходи бўлиш осон эмас. Бу дараю ғорларда не зотлар рўшнолик кўрмай, беному нишон ўтганлари бунинг исботидир. Лекин, таажжуб шундаки, минг йиллардан буён айрим тақлидчи, гапдон тўтилар бунда гердайиб юришини қўймайди. Бу роҳу манзилнинг жангал, бешаси кўп бўлгани каби йўлбарсу кийиклари ҳам мўл. Сўз доғини тортган ҳар вола дилнинг лола доғи янглиғ куюклари ҳам бор. Бу тоғ чўққисига қараб интилган ҳар кимга гоҳи зар тўкилса, гоҳи насибаси қум-қукун бўлади. “Бунда жон берилгай ҳар бир тош учун, Қон билан ёзилгай ҳар ному насаб” – ижод машаққати бошқа бирор шоир назмида бундай талқин этилмагани Сирожиддин Саййиднинг бетакрор ва салоҳиятли шоир экани далилидир.

*Юксалиб боргайдир бу тоғ бош узра,
Дил бунда болгаю тил теша бўлгай.
Майда маъдантош ё чақмоқтош узра
Минг бир машаққату андеша бўлгай.*

*Ким мўмиё излар, кимдир қор кураб,
Тоғ узра осмон ҳам чексиз ва мовий.
Юксак чўққилардан жилмайиб турар
Низомий, Деҳлавий, Жомий, Навоий.*

Ҳазрат Навоий назмни ранж тоғига, буюк Низомий тилини тешага қиёслаган бўлса, Сирожиддин Саййид дилни болгага ташбеҳ этиш орқали ижод машаққати моҳиятини буюк салафларини такрорламаган ҳолда оҳорли ифодалайди. Зеро, буюк Навоийга чин ихлос, тоза қалб, ижод завқу шавқи билан юзланган ижодкор баҳра олмай қолмас. Буюк Навоий ижодхонасидан муттасил равишда муносиб сабоқлар олаётган Сирожиддин Саййидни назм тоғининг кўҳкан Фарходига тенглаштирсак, асло муболаға бўлмас.

Мумтоз шеърятда “матбуъ шеър” истилоҳи бор ва унинг қатъий талаблари мавжуд. Атоуллоҳ Ҳусайний “Бадойиъус-с-санойиъ” асарида бу турдаги шеърларга қуйидагича таъриф беради: “Матбуъ деб андоқ шеърға айтурларким, ул соғлом таъларға мақбул вазнға, тузук қофияға асосланган бўлур, алфози ёқимлиғу истеъмолда машҳур бўлур, таркиби мустаҳкаму латиф бўлур, анинг маъноси мақбул бўлур, кишиларнинг қўнглига теккан бўлмағай; санойиъдин нимаки анда ишлатилган бўлса, етук тарзда бўлғай ва анинг туфайлидин англамиғаю хусн-и адосиға қусур етган бўлмағай; қадимғилар шеър жиҳатдин орттирган ортиқча ҳарфу алфоз ва алфоз ўзгаришларидин холий бўлғай”. Сирожиддин Саййиднинг “Ҳамса” ҳайратлари” туркумидаги тазминлари, ана шу талабларга тўлиқ жавоб бериши нуқтаи назаридан матбуъ шеърларга ҳар жиҳатдан мувофиқ келади.

Навоийсиз камолот бўлмас

Буюк Навоийни англамас экан, миллат ҳеч бир замонда миллат мақомига юксала билмас. Навоий ҳикматларига юзланмас экан, халқ маърифат ва ҳикматдан бебаҳра қолар. Навоий асарлари хусусида тафаккур юритмас экан, авлод ўз ёқасини жаҳолат панжасидан бўшата олмас. Сирожиддин Саййид буюк салафи ижодини ўрганиш авлод камолотининг асосий омили экани руҳида шеърлар ёзар экан, айни ҳақиқатни назарда тутати. Шеърларидан бирини шоир «Навоийни ўқиш» деб номлаган. Унингча: *«Ҳар бир калла, ҳар бир бош жаҳолатдан қўрқиши керак. Ҳар бир бола, ҳар бир ёш Навоийни ўқиши керак»*. Навоийдек улуғларни ўқимаслик, англамаслик жаҳолатга олиб келишидан огоҳ қилишни бурч деб билган шоир фикрича:

*Ҳар бир ота, ҳар бир мўйсафид
Умр ҳикматларин кўрсатиб,
Нафс арқонларин қирқиши керак,
Фарзандлари, набирасига
Навоийни ўқиши керак.*

Сирожиддин Саййид ҳазрат Навоийнинг буюкликани тафаккур ила теран англаган ва қалбан чуқур ҳис этган ижодкор. Шоир фикрича, буюк бобокалонимизнинг мунаввар исми тийра дунёга зиё сочади. У туғилган кунда ҳар кўнгил ишқ ичра покланади, улус миллатга айланади:

*Ҳар кўнгил ишқ ичра пок
тийнат бўлар кундир бу кун,
Битта сўз олам аро
зийнат бўлар кундир бу кун.
Тийра дунёга зиё
сочгай мунаввар бир исм,
Бир исмдан бир улус
миллат бўлар кундир бу кун.*

Шеърда мисраларни синдириб ифодалаш – поэтик усул. Бу орқали шоир асосий фикрга урғу бериш ва сўзнинг таъсир кучини оширишга эришган.

“Мир Алишер” шеърида шоир ҳазрат Навоийни – тирикликнинг бонги, буюкликнинг ранги, дея васф этади. Шоир мисралар тағматнига теран мазмун юклайди. Ҳазрат Навоийнинг туркий тил ва адабиёт ривожига хизматларини: *“Бир ёришди зим-зиё олам, Туркийларнинг тонги Навоий”*, дея улуғласа, башарият ирфоний-эстетик тафаккури такомлидаги ўрнини: *“Беш асрлик рўёдир дунё, Беш асрлик ўнги Навоий”*, дея ўзига хос талқин этади. Унингча, Навоий шундай бир уммонки, унинг ибтидоси ҳам, интиҳоси ҳам йўқ. Замонлар ўтаверади, лекин Навоий ҳар доим янги бўлиб қолади. Шеърнинг финалида, айниқса, муҳим бадий мумлашмага келинган: *Ватан каби поёни йўқдир, Ватан каби мангу Навоий*.

Сирожиддин Саййид учун Алишер Навоий ижоди – адабий-эстетик мезон. Шоир барча даврлар шеъриятига ана шу юксак мезондан келиб чиқиб баҳо беради. Мана бу тўртликда гарчи ўз номидан сўзлагандек туюлса ҳам, замондош шоирлар ижоди

Нурбой ЖАББОРОВ

буюк Навоий навоси олдида катта қимматга эга эмаслиги билан боғлиқ кечинмалар оҳорли ифодаланган:

*Ҳазрат Навоийдан наволар келгай,
Абадий барҳаёт садолар келгай.
Ул зот бунёд этган маъни қасрига
Биз янглиғ сўзга зор гадолар келгай.*

Шоир буюк салафи ижодий меросининг нафақат миллий адабиётимиз, балки жаҳон бадий-эстетик тафаккурининг нодир намуналари эканини ҳар бир шеърда ўзгача рух, бир-бирини такрорламайдиган оҳорли образлар, янгидан-янги бадий тасвир воситалари орқали ифода этади. Жумладан, яна бир шеърда *карвон* ва *сарбон* образлари воситасида мана бундай тўхтамга келади:

*Асрлардан юзиб келур назм карвони, лек
Мир Алишер Навоийдек сарбон бўлолмагай.*

“Мангу номлар” шеърда ҳам шунга монанд фикр теран мазмун ва гўзал бадиият уйғунлигида талқин этилади:

*Токи Навоийдан наво таралмиш –
Дунёда янги бир дунё яралмиш.*

Сирожиддин Саййид бугунги авлодни Навоийга интилиб яшашга ундайди. Унинг бу борадаги фикрлари шунчаки даъват ёки шиор эмас. Улар юрак кўри билан суғорилгани, ўқувчи қалбининг туб-тубига етиб бориши, тугилмаган ташбехлар, оҳорли образлар воситасида ифодалангани билан юксак эстетик қимматга эга.

Навоийга издошлик бахти

Мумтоз шеърини жанрларда Алишер Навоий анъаналарни муносиб давом эттириш замонамиз шоирлари учун етиш мушкул бўлган юксак марра. Сирожиддин Саййид Навоийни кўп мутолаа қилади. «Ҳазойин ул-маоний»ни хатм қилган кунини энг катта байрам деб билади. Буюк салафи ижодидан ирфоний завқ ва сўнмас илҳом олади. Унинг ҳазрат Навоий ижодига хос мумтоз лирик жанрларга дадил қўл уриши сабаби шунда. Муҳими, қайси жанрда ижод қилмасин, шеърларида улуг Навоийдан, мумтоз шеърятимиздан баҳрамандлик таъсири сезилиб туради:

*Чаман ичра ўзи ҳам бир
атиргулдай бўлиб қолгай,
Дилимнинг қонига булбул
қанотин гар булаб қўйса...*

*Менга ханжар билан шамшир
тигига ҳаргиз ҳожат йўқ,
Узун мижгонларини гар
нигорим бир қадаб қўйса.*

«Менга ханжар билан шамшир тигига ҳаргиз ҳожат йўк» мисрасидаги вазн сакталигини эътиборга олмаганда, бу байтлардаги мумтоз ғазалнависликка хос жозибани ҳис этмаслик мумкин эмас. “Дил қони” истиораси, “атиргул” ва “булбул” образлари, “ханжар-шамшир-мижгон” учлиги воситасида теран мазмун гўзал ва бетакрор бадиий шаклда талқин этилган.

Замонавий шеърятимизда ғазал, мухаммас каби мумтоз шеърӣ жанрларда Абдулла Орипов ва Эркин Воҳидовдан кейин энг фаол ва маҳорат билан ижод қилаётган шоир Сирожиддин Саййиддир. Ҳазрат Алишер Навоийнинг: “*Инсонга эрур камол матлуб, Андин даги дарду ҳол матлуб*” деган сатрларидаги фалсафӣ-эстетик моҳият неварра шогирдининг ғазалларида ҳам бўй кўрсатаётгани мумтоз шеърят мухлисларини қувонтириши табиӣ.

*Мен ишқ элининг нолаю афғонида куйдим.
Кўнгил уйининг оташи армонида куйдим –*

Шоирнинг ушбу матлаъли ғазали шеърят мухлисларининг ва илму ижод аҳлининг муносиб эътирофига сазовор бўлгани аён. Халқимизнинг ардоқли санъаткори, Ўзбекистон халқ артисти Шерали Жўраев ижросида мумтоз кўшикка айланиб, кўнгиллардан чуқур жой олгани маълум. Бир қанча йиллар муқаддам “Халқлар дўстлиги” саройида Шерали Жўраев ижросида мазкур кўшиқ ижро этила бошлаганда, Сирожиддин Саййиддининг шундоқ ёнида ўтирган томошабинлардан бири шоирнинг тиззасига уриб: “Оҳ, Навоий!” – дея нидо қилган экан. Шоир: “Ғазалимнинг Навоий асарига тенглаштирилгани умрим давомида менга берилган энг юксак мукофот!” – дейди. Дарҳақиқат, ушбу ғазал мумтоз ғазалчиликнинг барча талабларига жавоб бериши баробарида эл кўнглидаги туйғулар бетакрор бадиӣят билан ифодалангани жиҳатидан ҳам қимматлидир. Мана, шоирнинг яна бир мумтоз ғазалининг шохбайтлари:

*Дил бу кун, бошдин оёғим дил бу кун,
Ҳар қарору ҳар қароғим дил бу кун.*

*Дилдин ўзга қолмади манзил манга,
Энг яқин ҳам энг йирогим дил бу кун.*

Сирожиддин Саййид – дил шоири, руҳият шоири, бошдан-оёғи дилдан иборат бўлган ижод соҳиби. Муаллифнинг бу изҳорида муболага йўк. Зеро, туйғунинг самимияти ва сўз латофати шеърни нурлантириб юборади, поэтик мазмунга қувват беради. Сўз, ҳазрат Навоий таъбири билан айтганда, “ҳақиқат ўтидан чошни (тафт, баҳра)” топгандагина тошни ҳам сув каби эрита олади. Туйғу самимияти, фикр теранлиги, бадиӣят мукамаллиги – ушбу ғазал ютуғини таъминлаган бадиӣ-эстетик омиллар мана шулардир.

*Кўксим ичра йиғлаюр қизғиш хазон,
Ўртаниб чеккан фирогим дил бу кун.*

*Ўтмасин дил фасли, эй, устоз фалак,
Менга дарс бергил, сабоғим дил бу кун!*

*Кўйнида тошлар ниҳон каслар аро
Яккаю танҳо яроғим дил бу кун.*

Ғазал дилдаги пинҳон дардлар изхори асосига курилган. “Дил фасли” – бу истиора замирида ҳам чуқур маъно яширин. Кўксида қизғиш хазон йиғлаётгани, бундан ўртаниб фиғон чекаётгани тасвирини берган шоир бундай ҳодисага саноксиз марта гувоҳ бўлган устоз фалақдан дарс олмоқ истайди. Зеро, кўйнида қабоҳат тошлари ниҳон бўлган каслар кўп. Шоирнинг уларга қарши танҳо яроғи – дил. Барча замонларда ҳар қандай одам дуч келиши мумкин бўлган руҳий ҳолатнинг Сирожиддин Саййидгагина хос тасвири берилган ушбу ғазалда. Ғазални мутолаа қилган ҳар бир киши унда ўзини, ўз кечинмаларини, ўз туйғуларини кўради. Зеро, шеърдан мурод ҳам шу – одамларга ойна мисоли фазлу нуқсини намоён этмоқ.

Бугунги кунда шеърятимизда фикрни кўҳна арузда ифодалашга интилиш тобора кучайиб бораётир. Бироқ аруз вазнида талаб даражасида ёза оладиган ижодкор бармоқ билан санарли. Сирожиддин Саййид аруз вазнининг назарий қоидаларини пухта эгаллаган ва унда маҳорат билан ижод қилаётган шоирлардан. Унинг ғазаллари бу жанрга кўйиладиган талабларга ҳар жиҳатдан мувофиқ келишини таъкидлаш керак. Ҳазажи мусаддаси маҳзуф (рукнлари: мафойилун-мафойилун-фаулун) вазнида ёзилган “Чамандирсан чамандан ташқарида” мисраси билан бошланувчи ғазали ҳам ушбу фикрни тасдиқлайди:

*Муҳаббат жон билан кўнгил фанидир,
Надир ҳолинг бу фандан ташқарида.*

*Ниҳол эк эзгулик боғига, инсон,
Юрибсан то кафандан ташқарида.*

Эзгулик боғига ниҳол экиш – ўздан эзгу ном қолдириш демакдир. Миллий адабиётимизнинг энг қадимги давридан то бугунга қадар мутафаккир ижодкорлар бир-бирини такрорламаган ҳолда ана шу умрбоқий фалсафий ғояни оҳорли бадиий талқин этганини кузатиш мумкин. Бу кўҳна ва теран фикрга янги поэтик либос кийдира олгани Сирожиддин Саййиднинг асосий ютуғидир.

*Ўзингдан ичкари кир, дилга киргил,
На бордир жон ва тандан ташқарида?*

Ичкари ва ташқари, ботин ва зоҳир муносабатлари барча даврларда ҳам адабиётнинг, шеърятнинг бош мавзуларидан бўлиб келган. Зеро, ҳазрат Навоий таъбири билан айтганда, инсон “Ўз вужудига тафаккур айлаган” тақдирдагина моҳиятга етмоғи мумкин. Ана шу ҳаётбахш ғоянинг замонавий шеърятимизда ҳам маҳорат билан талқин этилаётгани таҳсинга лойиқ.

*Ватан ичра сафарлар айла, эй дил,
Ватан бўлмас Ватандан ташқарида.*

Накшбандиёна “Сафар дар ватан”нинг замонага мос оҳорли поэтик талқини кўнгилларга нур олиб киради. Хаёлларингизга қанот бағишлайди. Қалбу шуурни чинакам ғазалиёт, ҳақиқий шеърият лаззатидан баҳраманд этади.

Умр ўткинчи, вақт ўтгувчидир. Шундай экан, инсон умрнинг бирор лаҳзасини ғафлатда ўтказмаслиги зарур; вақтни қадрламоғи керак. Буюк боболар каби ҳар бир сониясини маънавий камолот учун сафарбар этилмаса, инсон ҳаётида ҳеч қандай маъни қолмайди. Азиз умр беҳуда ишларга, бесамар ҳою ҳавасларга қурбон қилинмаслиги лозим. Шоир ғазалларида ҳеч бир замонда эскирмайдиган шу ва шу сингари мавзулар қаламга олинади. Бу жихатдан, улар мумтоз ғазалиёт намуналарига менгзайди. Муҳими, бу каби мавзулар шунчаки баён этилмайди, бадий тасвир замирига санъаткорона сингдирилади. Жумладан, шоир зеби зоҳирга берилиш, молпарастлик инсонийликнинг асл моҳиятига зид эканини мана бу тарзда бадий талқин этади:

*Солдинг баланд қошоналар,
айвонидан бош айланар,
Бошинг уза тош айланар,
мақсад ва аъмолинг надир?*

*Умринг бўйи мол истадинг,
кўргил, на иқбол истадинг,
Қаддингни ҳам дол истадинг,
йиққан зару молинг надир?*

Ушбу ғазал бадииятини таъминлаган омиллар қуйидагилардир: 1) фикр латиф сўзлар ва сажъ орқали бетакрор ифодаланган; 2) бадий санъатлардан (таносуб, тазод, ташбеҳ) маҳорат билан фойдаланилган; 3) мурожаат-савол усули қўлланган; 4) ғазалда вазн сакталиги учрамайди.

Шоир фардлар ҳам ёзди ва ёзляпти. Фард – ўзига хос жанр. Бор-йўғи икки мисрада олам-жаҳон маъно ифодалашни, ифодалаганда ҳам юксак бадиият талабларидан келиб чиқишни тақозо этадиган бу жанрнинг маълум бир мураккабликлари бор. Бу жанрда муваффақият қозониш учун шоир, биринчидан, оз сўзга кўп маъно юклай билиши, иккинчидан, мумтоз шеъриятимизнинг улўф намояндalари назмий меросини пухта ўрганиб, фикрни санъаткорона ифодалаш сирларини эгаллаши, учинчидан, аруз илми сирларидан хабардор бўлиши талаб қилинади. Сирожиддин Саййиднинг бу борадаги маҳорати ҳам эътирофга лойиқ. Мана бу фард фикримизни тасдиқлайди:

*Яратган гар қаро холни
сенинг бўйнингга қўймишидир,
Анинг жабрини тортмоқни
менинг бўйнимга қўймишидир.*

“Бўйин” сўзи биринчи мисрада ўз маъносида қўлланган бўлса, иккинчи сатрда “зиммамга” маъносида қўлланган. Бу ҳол шоирнинг сўзни нечоғлиқ нозик ҳис этишидан, фикрнинг бадий қувватини ошириш сирларини нақадар пухта эгаллаганидан далолат беради.

*Не учун келдинг жаҳонга – эл билан эл бўлмадинг,
Ўзгага бўй бўлмадинг, ўзингга ҳам эн бўлмадинг.*

Ушбу фарднинг поэтик қиммати унда ирсоли масал санъатининг юксак маҳорат билан қўллангани ва бу орқали фикрнинг таъсирчан ифодасига эришилганида кўринади. Фардда “Ўзига енг бўлолмаган ўзгага бўй бўлолмайди” деган халқона нақл ирсоли масал сифатида қўлланган. Натижада мазкур нақл шоир талқинида ўзига хос моҳият касб этиши баробарида шеърнинг таъсир кучи ошган, юксак бадиияти таъминланган.

Арбаъинчилик анъанасининг янгиланиши

Одамзод умрининг қиммати у яшаган ва яшаётган йиллар сони билан эмас, Ҳақни англаш даражаси, Ватан ва миллат олдидаги хизматларига кўра баҳоланади. Сирожиддин Саййид ижодининг дастлабки кезлариданоқ ана шу ҳикматни чуқур англаган, шеърларини ҳикмат нури билан суғорган, бадий маҳорати тобора юксалиб келаётган ижодкор. Туркий шеърятда ҳазрат Алишер Навоий бошлаб берган арбаъинчилик анъанасининг янгиланиши руҳидаги шеърларида ҳам ана шу хусусият яққол намоён бўлади. Замоनावий шеърятда ҳадислар мазмунида шеърлар битиш анъанасини бадиият юксаклигига чиқарган шоир устоз Абдулла Орипов экани аён. Улуғ шоирнинг “Ҳикмат садолари” туркуми ушбу анъанани давом эттирган бошқа шоирлар учун ўзига хос мактаб вазифасини ўтади. Ана шу ижод мактаби сабоқлари Сирожиддин Саййиднинг бу борадаги ютуқларига замин бўлиб хизмат қилганини алоҳида таъкидлаш керак. Шоирнинг “Қирқ ҳадис” туркуми бунинг ёрқин исботидир. Туркум Ҳақ таолога муножот билан очилади:

*Сенинг даргоҳингда кўзларимда нам,
Энди аён менга ул борар жойим.
Кечиргин отамнинг гуноҳларини,
Онамга умр бер ўзинг, Худойим.*

Қайси мавзуга бағишланган бўлмасин, шоир шеърларида ҳаёт фалсафаси гўзал бадий шаклда ифодаланади. Ўзликни, умрнинг моҳиятини англаш ва англатиш шоир ижодининг асосини ташкил этади. Шеъриятимиз назариётчиси Шайх Аҳмад Тарозий муножотни: “Тенгри хузурида тазарру қилмоқ”, дея таърифлаган эди. Тазарру руҳидаги муножотни битар экан, Сирожиддин Саййид солиҳ фарзанд сифатида аввало ота-онасини ёдга олади: *Кечиргин отамнинг гуноҳларини, Онамга умр бер ўзинг, Худойим.*

Сингил – тиловчи. Халқимизнинг бу ҳикмати ҳаёт ҳақиқатининг айни ўзини ифода этади. Мунис сингилларимиз ҳар доим акасининг саломатлигини, Худонинг паноҳида бўлишини тилайди. Оғанинг камолини истаб ҳар доим қўли дуода. Сирожиддин Саййид шеърларида сингилнинг кўп ёд этилиши, бу муштипар яратикнинг кузги райҳонларга қиёсланиши сабаби шунда:

*Мен улуғ ҳикматни англадим чоғи,
Йиғлаб қонлар этиб кўнгишларимни.
Ўзинг омон сақла, асрагил ўзинг
Кузги райҳонлардек сингилларимни.*

Сирожиддин Саййид – бутун вужуди, руҳи билан ватанпарвар, халқпарвар шоир. Ҳар қандай мавзудаги шеърда фикр, албатта, Ватан ва халқ меҳрига йўғрилиб ифодаланиши бунинг исботидир. Ушбу муножот-шеърдаги: “*Ўзинг паноҳинга олгин мулкимни, Ўзинг юз ўғирма элим, юртимдан*”, сатрлари ҳам буни тасдиқлайди.

“Қирқ ҳадис” туркуми “Замоннинг эгаси” шеъри билан очилади. “Замондан койинманглар, зеро замоннинг эга Оллоҳдир” мазмунидаги муборак ҳадис шоир талқинида мана бундай назмга солинган:

*Оллоҳ сизга берган ой ва йил учун
Арзир ҳар лаҳзанинг нақши бўлсангиз.
Азалдан ёмонга ёмондир замон,
Замон яхши эрур – яхши бўлсангиз.*

*Ҳар кимга дилдаги нияти йўлдош,
Эзгу мақсадлари бир умр ёрдир.
Замондан ҳеч қачон койинмангизким,
Замоннинг эгаси Парвардигордир.*

Аслида, муборак ҳадис мазмуни шеърнинг сўнгги икки сатрида тўлиқ ифодаланган. Унгача бўлган олти сатр ўқувчини ана шу ҳадисни англашга, унинг моҳиятини юракдан ҳис этишга тайёрлайди. Ҳар лаҳзанинг нақши бўлиш – умрнинг ҳар дамини ғанимат билмоқ, унга муносиб шукр бажо этмоқдир. Замон яхши бўлиши учун одамнинг ўзи яхши бўлмоғи, қалбида эзгулик нури чарақлаб турмоғи зарур. Нияти бузуқ, қилган иши ёмонлик бўлган одам замондан ўпкаламасин – у қилмишига яраша жазосини олади. Ҳар кимнинг қисмати дилдаги ниятига боғлиқ. Эзгу мақсад билан яшамоқ барча яхшиликларнинг калитидир – шеърда ҳаёт фалсафаси ана шу тарзда таъсирли ва фалсафий жиҳатдан теран талқин этилган.

Сирожиддин Саййид муборак ҳадислар мазмунини чуқур фалсафий моҳият ва гўзал бадиият уйғунлигида назмга айлантиради. Зохиран, бу осонга ўхшаб туюлади. Аслида эса, бунинг учун шоир ҳаётга файласуф нигоҳи билан қарай олиши, ҳадисдан кўзланган моҳиятни теран идрок этиши, ва ниҳоят, уни юксак маҳорат билан бадиият дурдонасига айлантира олмоғи зарур. “Оллоҳ гўзалдир, гўзалликни яхши кўради” мазмунидаги ҳадисни шоир назмда мана бу тарзда ифодалайди:

*Ялтироқ дунёнинг аҳволини боқ:
Унда шому саҳар ясан-тусандир.
Бари алдамчидир, бари омонат,
Фақат Худо мангу, Худо гўзалдир.*

*У гўзал ишларни хуш кўргай билсанг,
Анграйма ҳашамнинг бозорига сен.
Қалбинг гўзал бўлса, ахлоқинг гўзал,
Тушгайсан Оллоҳнинг назарига сен.*

Нурбой ЖАББОРОВ

Таржимада беш сўз орқали ифодаланган муборак ҳадис мазмуни шеърда юксак бадиият, теран фалсафа ва халқона оҳанг воситасида поэтик ҳодисага айлантирилган. Шеър мутолааси ўқувчини огоҳликка ундайди. У шому сахарнинг ясан-тусани ўткинчи, фақат Худо мангу эканини юракдан ҳис этади. Ҳашамнинг бозорига анграймаслик зарурлигини англайди. Шуурига қалб ва ахлоқ гўзаллигига интилиш туйғуси инади.

Шоир муборак ҳадислар оламидан тенгсиз жавоҳирлар теради. Кўнглида улар ҳосил этган ёғдуни назм дурларига айлантириб, адабиёт мухлисларининг маънавий ҳазинасини бойита боради. Қиркинчи шеър “Сўзда сеҳр, шеърда эса ҳикмат бор” мазмунидаги муборак ҳадиснинг назмий шарҳига бағишланган:

*Сўз – инсон дилининг кўрк, либосидир,
Сўзим гўзал эрур, унда меҳр бор.
Бесабаб кўнгилга солмагай Худо
Бир сўзни, демакким, сўзда сеҳр бор.*

*Бу олам яшнагай эзгуликлардан,
Токи инсонларда қалб ва ҳиммат бор.
Шеър ҳам яралмагай бекорга асли,
Шеърда Расулulloҳ айтган ҳикмат бор.*

Сирожиддин Саййид сўздаги сеҳр ва шеърдаги ҳикматни бутун моҳияти билан англаган, кўнгил мулкига, ҳаёт мазмунига айлантирган, умрининг ҳар лаҳзасида шеъриятга садоқатини намоён этиб келаётган шоирлардан. Шеърларида ҳикмат ва маърифат нури мужассам экани сабаби шунда. Асарлари назм дурдоналари ўлароқ ўқувчини чуқур мушоҳада юритишга, ҳаёт фалсафаси хусусида теран тафаккурга ундаши боисини шунинг билан изоҳлаш мумкин.

Тахмис – маҳорат мезони

Буюк Навоий ғазалларига тахмис боғлашнинг масъулияти тоғдан ҳам оғир. Шу боис булҳаваслар бу ишдан сақлангани маъкул. Улуғ бобокалонимиз ижод концепциясининг моҳиятини теран англамай, мумтоз поэтика сирларини тўлик эгалламай туриб мухаммас битишга уринган қаламкаш ўзининг нодонлигини намоён этади, холос. Навоий сўзининг фасоҳату балоғатини, ҳеч бўлмаганда, муайян даражада ҳис этмай, аруз қоидаларини чуқур билмай туриб тахмисчилик майдонига қадам қўйган киши ўзини уятга қўйишдан ўзга чора тополмас. Негаки, мухаммас жанрининг қатъий талаблари бор: салафлар ғазалига боғланган уч мисра ғазал байтларига фалсафий мазмун жиҳатдан ҳам, вазн ва бадиий санъатларга кўра ҳам шу қадар уйғунлашмоғи зарурки, ҳар беш мисра гўё бир шоир қаламидан чиққандек тасаввур ҳосил бўлиши керак. Сирожиддин Саййид мумтоз шеъриятимизга хос мухаммас жанрида ҳам самарали ижод қилиб келмоқда. Адиб Собир Термизий, Лутфий, Ҳофиз Шерозий, Атойи, Алишер Навоий, Заҳириддин Бобур, Сидқий Хондайлиқий, Аваз Ўтар, Муҳаммад Шариф Сўфизода ғазалларига битилган тахмислари, Чўлпоннинг машҳур байтига битган тазмини шоирнинг бу мумтоз назмий жанрда чўнг маҳорат касб этганини тасдиқлайди. Шоир улуғ

Алишер Навоийнинг ўнлаб ғазалларига тахмис боғлагани ва уларнинг барчаси юксак бадиий савияда ижод этилгани ҳам бунинг исботидир.

Сирожиддин Саййид мухаммаслари мумтоз тахмисчилик мезонларига тўлақонли жавоб бериши билан алоҳида аҳамиятга эга. Ҳазрат Алишер Навоийнинг машҳур ғазалига боғланган мухаммаснинг мана бу сўнги банди ҳам ушбу фикрни тасдиқлайди:

*Кема эрур бу умр, чолғуси ҳар лаҳза бонг,
Битғуси ногоҳ сафар шом эрур хоҳи тонг,
Яхши эрур яхшилик бирла тўлиб фикру онг,
Яхшилар ичра ватан тутса Навоий не тонг,*

*Кимки ёмонлар била бўлди ёмон бўлдило.
Шоир ҳазрат Алишер Навоийнинг
Бизинг шайдо кўнгул бечора бўлмиш,
Маломат даштида овора бўлмиш –*

матлаъли ғазалига ҳам мумтоз жанрнинг юксак талабларига ҳар жиҳатдан мувофиқ тахмис боғлаган. Мисол учун мухаммаснинг сўнги бандини келтирамиз:

*Умрлар тиклаган қасрингни бузким,
Бу уч кунлик сайр шарҳини тузким,
Кўнгулдин ҳам бутунлай кўнгул узким,
Навоий, чорадин кўп дема сўзким,
Ғамингга чорасизлик чора бўлмиш.*

Мумтоз шоирлар, айниқса, ҳазрат Алишер Навоий ғазалларига тахмис боғлаш ижодкордан катта масъулият ва юксак маҳоратни талаб этади. “Навоий, чорадин кўп дема сўзким, Ғамингга чорасизлик чора бўлмиш” – буюк мутафаккир байтида лирик қахрамон бошига тушган фожиа миқёси нечоғлик чўнг экани шу тарзда ифодаланган. Бу ўринда “чорасизлик” ва “чора” сўзларига юкланган маъно тақдирнинг беаёв зарбасига учраган инсон аҳволи руҳиясини бутун кўлами – мураккаблигию зиддиятлари билан ифодалаган. “Умрлар тиклаган қасрингни бузким, Бу уч кунлик сайр шарҳини тузким ” сатрлари Сирожиддин Саййиднинг ана шу фожиа тасвирини навоёна ҳаёт фалсафаси асосига қургани далилидир. “Кўнгулдин ҳам бутунлай кўнгул узким” – бу сатр чин маънода бадиий кашфиёт даражасига юксалган. Унда ифодаланган маънонинг поэтик талқини ҳазрат Навоий байтига узукка қўйилган кўз янглиғ мутаносиб. Буюк шоир байтида сувратланган фожиа тасвирининг янада теранлашувига хизмат қилган. Бундай сатрлар ўйлаб топилмайди – Тангри таолодан ато этилади.

Алишер Навоийдек буюк ижодкор ғазалларига муносиб даражада тахмис боғлаш осон юмуш эмас. Сирожиддин Саййид бу борада замонавий шоирларимиз орасида алоҳида ажралиб туриши айни ҳақиқатдир. Биргина мисол: ҳазрат Алишер Навоийнинг “Кўзунг не бало қаро бўлубдур” мисраси билан бошланувчи машҳур тазмин-ғазалига боғлаган мухаммаси барча хусусиятларига кўра мумтоз шеърят мақомида экани билан қимматлидир. Мана, мухаммаснинг илк банди:

*Ким қошинга мубтало бўлубтур –
Ул икки қилич аро бўлубтур,
Дил ичра ики яро бўлубтур,
Кўзунг не бало қаро бўлубтур –
Ким, жонга қаро бало бўлубтур.*

Ёр қошига мубтало бўлган ошиқнинг бамисоли икки қилич аро қолиши – хайратланарли ва навоийона образ! Бундай образли тасвирни ўйлаб топиш маҳол... Бу даражадаги оҳорли ва мукамал образ Тангри таоло ато этган илҳом ва ҳол натижасидагина ижод этилиши мумкин. Муҳаммаснинг финали ҳам ҳазрат Навоийнинг поэтик хулосасига ҳар жиҳатдан монанд экани билан қимматлидир:

*Умрим ҳамаси ҳикояти ишқ,
Ҳам нолаю ҳам ишқияти ишқ.
Мангу тугамас ривояти ишқ,
То тузди Навоий ояти ишқ,
Ишқ аҳли аро наво бўлубтур.*

Шоир буюк салафи ғазалларига тахмис боғлашда юксак маҳорат касб этганини алоҳида таъкидлаш керак. Буни санъат даражасида уддалаш учун юксак ижодий салоҳият талаб этилади. Бунинг учун ҳазрат Навоийни муттасил мутолаа этиш, тунни тонгга улаб, ҳар бир сўз ва жумла, ҳар бир образ ва тимсол устида мунтазам тафаккур юритиш, энг асосийси, руҳан буюк бобокалонимизга яқин бўлиш зарур. Сирожиддин Саййид «Шоир кимдир?» дея савол қўяр экан («Нуктаи назар» шеъри), «Мир Алишер бобонинг биринчи ва мангу муовинидир» деган хулосага келади. Адабиётга бундай юксак мезонлардан қараш ижодкорга улкан масъулият ҳиссини юклайди. Ана шу масъулиятни тўлиқ ҳис этиб, ижодда бунга мукамал амал қилиб келаётгани шоир ижодий ютуқларининг адабий-эстетик замини мустаҳкам эканидан далолат беради.